

ПАСЬМЕРТНЫЯ ЁСПАМІНЫ.

ЯДВІГІН Ш. (АНТОН ЛЯВІЦКІ).

† 24. II. 1922 г.

Антон Лявіцкі быў патамкам старога роду беларускай шляхты. Як сьведчаць старыя дакуманты. Лявіцкія мелі вялікія зямельныя маёнткі ў Меншчыне і Віленшчыне, але паволі ўсё гэта пайшло ў пябыцьце, і ўжо бацьку нашэга пісьменьніка астаўся толькі невялічкі хвальварак у Віленшчыне.

Бацька Ядвігіна Ш., Ян Лявіцкі, доўгі час служыў на ваяцкай службе і быў афіцэрам падчас вайны Расіі з туркамі. У часе паўстаньня, каб не пайсьці, як расійскаму салдату, проці паўстанцаў, ён выйшаў у адстаўку. У скорым часе пасля гэтага ён ажаніўся з Вольгай Валіцкай. У той час Ян Лявіцкі служыў у маёнтку Дабосья, Магілёўск. губ. Рагачоўск. павету, які належыў тады да Булгака, і меў там пасаду кіраўнічага.

У гэтай Дабосьні на Магілёўшчыне ў 1869 годзе радзіўся Антон Лявіцкі. Там-жа ён правёў і першыя годы свайго дзяцінства.

З Дабосьні бацькі Ядвігіна пераехалі ў маёнтак Першаі, на Меншчыне, графа Тышкевіча. Там Ян Лявіцкі меў пасаду надлоўчага (па лясной часьці). Адтуль малы Ан. Лявіцкі наступіў у Менскую гімназію, але, яе ня скончыўшы, паехаў у Маскву, дзе, надгатаваўшыся, наступіў на модыцкнскі факультэт Маскоўскага ўнівэрсытэту. У часе зафурманьня ў ўнівэрсытэце быў арыштаваны і сядзеў у Бутырскай турме, а пасля ў Петрапаўлаўскай крэпасці.

Да гэтага часу адносіцца яго вядомы пераклад на беларускую мову Гаршына «Сыгнал».

Выйшаўшы з «Петрапаўлаўкі» А. Лявіцкі ў ўнівэрсытэт не вярнуўся, а здаў экзамен на антэкарскага практыканта і наступіў на практыку ў адну з Маскоўскіх аптэк. Атрымаўшы званьне памочніка правіара, А. Лявіцкі вярнуўся ў Радашковічы, Вілен. губ., дзе наступіў на службу ў мясцовую аптэку. Адтуль яму было блізка да свайго хвальварку, дзе гаспадарыла яго заўдавеўшая маці.

Слабае здароўе не паволіла яму доўга службыці ў аптэцы. Ён пакінуў

апітэку і праз нейкі час служыў у хаўруснай краме ў Радашковічах. У гэтым часе (ў 1895 г.) ён ажаніўся з Люціяй Гнатоўскай і яшчэ пару лет пражыў у Радашковічах, служачы ў памянённай краме.

Да літаратурнай працы тага часу належыць шмат вершаў, ашавяданьняў вершамі і прозай. Большая частка явix яшчэ й цяпер пенадрукована. Часьць літаратурных твораў таго часу нябожчык хацеў перарабіць, часць лічыў зусім нявартымі ўвагі і дзеля таго ня меў іх нават запісаных. Да такіх астаix, як прыклад, можам назваць яго прамову пабеларуску, па разьвітаньне д-ру Ігу Оффэнбэргу, які выязджаў з Радашковіч. Да твораў гэтага часу належыць і яго п'еса «Злодзей».

У 1897 г. А. Лявіцкі з сям'ёй пераехаў на жыцьцё ў свой хвальварак. Тут ён з замілаваньнем займаецца садаўніцтвам: засадзіў вялікі фруктовы сад, абсадыў свой дом ліпамі, клёнамі і рознымі другімі дрэвамі, насаджаваў у садзе альтаны і алеі. Але побач з гэтым, ён ня кідае і літаратурнай працы.

У 1903 годзе ён выязджае ў Вільню, дзе супрацоўнічае ў мясцовых расійскіх газэтах. Нажаль, твораў гэтага часу не захавалася: яны згінулі ў часе разгрому ў 1917 г. хвальварку Лявіцкага.

Праз год А. Лявіцкі вярнуўся з Вільні да хаты. Тут ён супрацоўнічае ў Менскіх расійскіх газэтах («Белорусскій Вѣстникъ»), у віленскім польскім тыднёвіку «Zorza Wileńska» і др.

1906 год застае А. Лявіцкага дома, а першае друкаванае слова пабеларуску знаходзіцца зараз-жа ў яго хаце. Да гэтага і крыху рапейшага часу належыць знаёмства Ядвігіна з Я. Купалам, які заўсёды лічыцца тут жаданым госьцем.

На старонках «Нашае Нівы» аднымі з першых зьяўляюцца творы Ядвігіна Ш. Творы гэтыя добра знаёмы ўсёй чытаючай Беларусі, і дзеля гэтага мы затрымлівацца на зьмесьце яго твораў ня будзем. А. Лявіцкі на-сылае матэрыялы то з хаты, то выязджае ў Вільню, дзе супрацоўнічае ў «Нашай Ніве», вядзе с-гасп. месачнік «Саху», а праз нейкі час вядзе фактычнае рэдактарства газэты «Віелагус». Гэты перыяд—найбольш пладавіты ў яго літаратурнай працы: ён напісаў шмат ашавяданьняў, цікавых допісаў, с-гасп. артыкулаў і брашур. У гэтым-жа часе вышлі з друку і яго тры кніжкі—перш невялічкая поэма—«Дзед Завала», потым «Бяровка» і «Васількі»—зборнікі ашавяданьняў.

Увесну 1914 г. Антон Лявіцкі пераяжджае ў Менск, дзе рэдагуе «Саху» і «Лучынку». Вайна спыняе гэтыя выданьні, але А. Лявіцкі застаецца ў Менску, каб утрымаць «Беларускую Кнігарню», адзінае ў той час вогнішча беларускага слова і думкі. Улетку 1915 г. арганізуецца ў Менску, агульным чынам заходамі і працай Ядвігіна, «Беларускае Т-ва помачы ахфараў вайны».

Увесь цяжкі час з 1914—па 1917 год, чорны час удзіску і бэснадзейчасьці, А. Лявіцкі разам з маленькай жменькай культурных беларускіх працэўнікоў, згуртаваных у Менску адным клічам любасьпі да бацькаўшчы-

ны, стараецца, як мага, падтрымаць «беларускае вогнішча». Зарабляючы на старане на кусок хлеба (быў кіраўніком «Мінскім Цэнтральным Бюро Труда», кіраваў «почывочнымі мастерскімі по военному абмундраванню» і др.), ён усе вольныя часіны ахвяроўвае працы на беларускай ніве. Ён працуе ў «Бел. Т-ве», арганізоўвае сталюўкі, ставіць спектаклі, у якіх сам іграе на сцэне, стараецца падтрымаць беларускае друкаванае слова. Так, яго коштам і заходамі была выдана кніжачка «Беларускія Жарты», некалькі с.-г. брашурак і др.

У той час А. Лявіцкі галоўным чынам мабыць і схопіў зародак тае страшнае хваробы, якая зьвяла яго ў магілу: навала працы, цяжкія матар'яльныя варункі, нездаровая кватэра—вот гэтыя галоўныя педыхваты жыцця ўсіх, а прынамсі большасці нашых культурных і палітычных працаўнікоў,—уходзілі яго здароўе, падкасілі сілы.

Ншчэ ў пачатку рэвалюцыі 1917 г. А. Лявіцкі працуе падаўноўшаму: выступае на ўсялякіх зьездах, мітынгах, уваходзе як сябра ў склад Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. Але здароўе яго ўсё часцей западае. Зіму 1918 г. ён праляжаў у Менскім шпіталі; вясною, крыху ачуняўшы, вярнуўся да хаты.

Здавалася, што здароўе А. Лявіцкага пайшло на папраўку. Ён, сядзячы дома, зноў пачаў займацца літаратурнай працай: супрацоўнічае ў газэце «Беларусь», дзе пачаў друкаваць адну з вялікіх сваіх рэчаў, повесць «Золта», пачаў прыводзіць да парадку свае «Студэнцкія ўспаміны», узяў некалькі перакладаў.

Але здароўе яго зноў аслабела і, зусім нядужы, ён выехаў пад восень 1920 г. ў Вільню, каб ужо адтуль не вярнуцца.

«Лічу я дні і гадзіны, калі вярнуся да хаты»—пісаў ён адтуль жонцы—«яшчэ можа даець Бог з вамі ўбачыцца»...

Калі-ж граніца разьдзяліла Вільню з бацькаўшчынай А. Лявіцкага, адзея на наварот да хаты мабыць аслабела. У вадным пісьме, атрыманым вышадкова, праз дзесятыя рукі, ён пісаў дзецям:

«Бедныя вы мае гаротнікі, як вы даеце сабе рады? Шапуйце, дзеці, маму—бо больш ужо ў вас няма нікога на сьвеце»...

А ў пачатку марна 1922 г. у Менску атрымаліся весткі, што Лявіцкіна Ш. ня стала.

Прымусовая ралюка з сям'ёй, неспакон і цяжкія ўмовы жыцця, зараньне зьвялі яго ў магілу.

Вечная памяць табе, цярдлівы працаўнік на роднай ніве!

Ванда Лёсін.

ЯДВІГІН Ш. (АНТОН ЛЯВІЦКІ).

У Вільні 24 лютага сьлёта, 1922 г., памёр беларускі песьменьнік і дзеяч Ядвігін Ш., уласнае імя яго Антон Лявіцкі. Памёр ён ад гарлавых сухот, на вяртаньні з масьпелі, даўжа ад любімага сямейні.

Зноў беларускае грамадзянства з вялікай скаргой адмеціла ў душы сваёй цяжкую, нічым незамянімую страту.

Халодная зямля прыняла ўжо навек агнявую душу аднаго з лепшых сыноў сваіх, аднаго з той арлінай нашаніўскай сям'і, якая першая пачала вмаганьне за долю шчасліваю дзеткам патамным, за край наш бедны, край наш родны, за слова беларускае, сталецьцямі загнанасе ў падполье.

Яны, гэтыя першыя ластаўкі волі народнай, правадары вялікай ідэі адраджэньня ваняпаўнага беларускага народу—ўміраюць адзінока, часта далека ад роднай сям'і, ад бацькаўчыны мілай, так адзінока памёр і Іван Луцкевіч.

Родная душа ян схілілася і над пасьцеліні Ядвігіна Ш. Дачка пісьменьніка, Ванда Лесік, вельмі любімая ім, сама выдатная беларуская дзечка, у свой час, нічога не магла расказаць аб апошніх дзён жыцця любімага толькі горкія сьлёзы і аціліся з яе вачэй, і гэты сум не, ёсьць сум і наш.

Сумна чуць, як адзінока, на бальнічнай пасьцелі ўміраюць лепшыя беларускія дзеткі і пісьменьнікі ў гэты цяжкі час падзелу нашай бацькаўчыны.

Не подем і лясамі праішла граніца наша з Польшчай, а праішла яна і сэрцы і душы жывога беларускага народу. Бацька аддзелен ад сына, а сын ад бацькі. Праўду кажа Якуб Колас у сваім адным з лепшых вершаў «Беларускаму народу», зменшчавым у «Водгуклі»:

Хіба забудзем мы тых межы.

Што правадзілі бя нас?

Раны глыбокі, ох, яшчэ сьвежы!

Помсты агонь не пагас.

Змоўкні-жа, сьціхні, песьня пакуты!

Заварушыся, наш край!

Люд! Вызвалайся, рві свае путы,

Новыя песьні сыявай!

Але ўжо ня будзе сыяваць новыя песьні Ядвігіна Ш. Навес завалошчыў ён вочы і не пабачыць ужо яму таго часу, калі адлучыцца беларускі народ у адну магутную сям'ю.

Ядвігін Ш., як пісьменьнік, шырока вядомы беларускаму грамадзянству. Але творы яго, параскіданыя па журналах і газэтах, далёкі ня ўсе вядомы шырокаму кругу чытачоў. Апрач некалькіх расказаў гумарыстычнага зьместу, сабраных у зборніку «Васількі», да яшчэ другіх некалькіх апавяданьняў, з якіх «Гаротная» зьвярнула на сябе агульную увагу, грамадзянства беларускае нічога ня мае перад сваімі вачамі з яго твораў.

А паміж іншым, як вядома, ёсьць у Ядвігіна Ш. такія выдатны творы, як «Дзед Завала», аб якім толькі ведаюць з рацённай. У гэты час адраджэньня беларускае культуры, у часы, калі прыходзіцца яшчэ не на жыцьцё, а на смерць вмаганьне з ворагамі беларускага друкавананага слова, неабходна на грабна выдаць зборнік усіх твораў Ядвігіна Ш.

Праўда, што за апошнія часы выдаецца ўжо шмат чаго, дзякуючы бязупынай працы беларускіх пісьменьнікаў і дзеячоў.

Будзем спадзявацца, што і творы Ядвігіна Ш. будуць выданы ў хуткім часе.

Ядвігін Ш., як грамадзянскі дзеяч.

Гэты жыцьцёвы заўсёды шукаючы праўды чалавек, жыў толькі Беларуска і для Беларусі. Усе лепшыя маладыя гадзі свайго жыцьця ахвяраваў ён на цяжкую, тады вельмі наўдзячную працу нацыянальнага і культурнага адраджэньня беларускага народу.

З моманту заснаваньня «Нашай Нівы», ён быў там адным з бліжэйшых супрацоўнікаў. За ўвесь час яго працы на працягу больш дзвюццаці гадоў, ён бязупынна працаваў то ў культурных, то ў безжанскіх, то ў палітычных беларускіх арганізацыях. Ня было той беларускай газэты, у якой-бы ён ня прымаў удзел, ні той арганізацыі, дзе Ядвігін Ш. не займаў-бы пачэснага месца. Ходзілі сілы пісьменьніка былі вельмі слабыя, а здароўе мопна парушана галодным і халодным жыцьцём і цяжкай працай.

Здаецца, ён не належыў ні да якой палітычнай партыі. Аднак-жа гарачая душа яго заўсёды была з тымі, хто ў адпаведныя часы агнявога паўстаньня прадіўгітацеляў змагаўся за волю для свайго народу, за шчасьне агульна-людзкае.

Праўда, набожчык не спадзяваўся, што так скоро просты беларускі селянін і работнік забіты і загнаны панамі і чыноўнікамі, абдураны панамі і ксяндзамі, пакінуты сваёй уласнай інтэлігенцыяй,—зможна нарэшце разьбіць ланцугі няволі і зразумець сваю адвечную нацыянальную врыўду.

Ён ненавідаеў стары нарадак, але ня верылася яму, што новае жыцьцё пабудуецца разумна. Памала спрачаўся ён з намі, маладым пакаленьнем, шмат чаго чорнага казалі мы адзін другому. А толькі наступаў час шырокай працы, і ён, стары, смела йшоў з намі, гарачымі і маладымі галавамі. У такіх часах ён пачынаў верыць у народныя сілы. Пакідала яго і звычайная асьцярожнасьць, ня тая трусьлівая асьцярожнасьць, якая прымушае выгодных і жалкіх людзей адыходзіць ад беларускага руху з страху загубіць сваю кар'еру.—а асьцярожнасьць мудрага, пражыўшага жыцьцё барацьбіта. Ён быў з намі, ён сьветла верыў і з вялікім закаханьнем да бацькаўшчыны вноў прымаўся за справу беларускую.

Пісьменьнік сярод сям'і.

На сям'яніна і чалавека, пазнала я Ядвігіна Ш. летам 1918 году, калі мне адарылася праясьлі больш месяца сярод яго сям'і на хутары Карцілаўцы, у 30 вярстох ад Менску.

Мы выехалі разам з пісьменьнікам з Менску на хурманцы раніцай у ясны вясовы дзень. Ехаць грэба было па дзіўнай мясцовасьці. Прыгожыя узгорачкі, прыветныя хутаркі з белымі вакенцамі і садзікамі спатыкалі нас на кожным кроку, а перад вачамі шырока і далёка расвінулася мора лясоў.

Сьвежае паветра, сіняе неба, усё гэта выклікала ў душы жыую радасьць жыцьця.

Пісьменьнік глядзеў кругом сябе радаснымі сьветлымі вачамі. Усякую птушачку, усякае дрэўца праводзіць ён любоўным словам.

— Угледзьдзець, казаў ён мне, у гэту роскаш, у гэтае нязвычайнае хараство нашай беларускай прыроды! Як яна міла, як прыгожа! Сколькі ў ёй ціхага задуменьня, а разам з тым нейкага ўцутранага няспыняючага і на хвілінку жыцьця.

Здаецца, што і людзі і сосны, і хаткі думаюць сваю глыбокую патэтную думку, захаваную на дне душы ад усіх сваіх ворагаў. А гэта мора лясноў! Гэта таямніца гупчароў!—Гдзе ёсьць другая такая старонка?!

І я пачынала глядзець кругом сябе тругімі вачамі. Поэты на тое і родзяцца на сьвет, каб абуджаць у душы самыя лепшыя струны.

Кожны куточак свайго певалікага хутару паказаў мне пісьменьнік. Павоў на сваё беднае няскаватае поле. Радзенькае жыццё, якое трэба было ня жаць, а касіць, жаўцела на неўраджайнай камяністай зямельцы.

— Гляньце к лесу,—звярнуўся пісьменьнік да мяне.—вы сабе пават уявіць ня можаце, колькі тутака, над тымі каменьнямі, мною з сынам поту праліта, колькі сіл паложана. Вось гэтыя кучы каменьня мы ўдвох паскладалі, патымаючы з поля кожны каменьчык. А вялікія каменьні на некалькі пудоў узвалівалі на калымажку і вывозілі сюды.—

Я паглядзела на гэта зборніча вялікіх, сярэдніх і малых каменьняў... і сэрца маё сьціснулася.

— Гэтае каменьне падарвала мне здароўе, казаў ён далей.—Мой жывот бэліць ужо шмат гадоў. А першыя болі пачуў я, пацягаўшы гэтае каменьне.—

Цярністы шлях гэтой, думала я, слухаччы расказ аб цяжкай працы аб галодным жыцьці пісьменьніка. Нездарма-ж разумеў ты гэтак добра гора народнае і з гэтакай цёплай здушэўнасьцю апісаў яго ў сваёй «Гаротнай».

Вечныя недахваткі зрабілі тое, што малодшыя дзеці пісьменьніка засталіся без асьветы. А жонка ласкавая, ціхая, як анёл, з чутым сэрцам і разьвітым розумам кабета, усё жыццё сваё паклала на шэрую цяжкую працу, цагляючы без ядынага папроку свайго вечна занятога беларускай справай і хворага мужа, нясучы на сваіх кволых плячоў і ўсё гаспадарку і клопаты аб сям'і.

Добрым прыкладам можа паслужыць гэта няпрыкметная гэройня дзяцей тых жанчын, якія адрываюць свых мужоў ад беларускай працы дзеля сваіх асабістых выгад. Ня ўспоміць іх народ беларускі добрым словам. А такіх як жонка Ядвігіна Ш., ніколі не забудзе ўдзячным наш народ.

Ніколі не забуду я тых ціхіх ветаў, якія мы праводзілі на ганачку каля хаты пісьменьніка.

— Усё гэта пасадзіў я сам,—казаў ён.—І гэты сад, і клёны, і бэзы, і маладзёнькія дубкі.

Пасадаіць дрэва—гэта значыць павялічыць хараство прыроды. Мой

невялікі хутар сваім характам будзіць завядрасьці навал у богатых памешчыкаў.

Нішто мяне гэтак ня радуе, як пільнаваць узрост маладзенькага драўца. Паўна, ад дзядоў і прадзедаў васталася мне гэтая нейкая містэчная любоў да дрэва.

Як нажом па сэрцы ража мяне, калі я бачу, як безгаловыя люці глумяць драўца. Я заўсёды замазваю гэтыя раны на драўцы ня толькі ў садзе, але і ў лесе.

Баліць мае сэрца за наш беларускі лес. Пагдумяць яго чужаніцы. Страціць тады наша Беларусь сваю дзіўную жывую вопратку. Лес—кармілец нашае зямелькі. Ён лесу зямля наша высыхне і запусьце, рэчкі павысахпудь. Пяскі запаваюць, і хлеба ня хопіць народу. Ой, як-бы траба зразумець народу, што лес—бацька наш, і ня можна глуміць яго без вялікай патрэбы!—

Гэткі быў навет пісьменьніка. над гэтымі славамі траба ўсім нам думаць і ніколі іх не забываць.

У халодныя вечары, калі сядзела ўся сямейка ў хаце, пісьменьнік раскаваў аб сваёй працы ў «Нашай Нівы», бо ведаў, як гэта моцна цікавіць мяне. Успамінаў ён аб Янку Купале, як той першы раз прыехаў да Вільні.

— Саўсім яшчэ малады чалавек быў і такі ціхі, а яго вялікія здольнасці да поэзіі і тагды ўжо мы аданілі. Зьмітра Жыялуновіча мы выгвалі таксама ў Вільню, прачытаўшы яго некалькі вершаў.

Наогул, мэтай рэдакцыі «Нашай Нівы» было згуртаваць каля сябе ўсе культурныя беларускія сілы і прабудзіць сьвядомасьць сярод несьвядомых беларускіх мас і інтэлігенцыі. —

Аб Цётцы Пашковіч ён гаварыў з нейкім натхненьнем. На худым твары яго загараўся жывы румянец, а вочы блішчалі чыстым агнём вялікага патудыця да першае беларускай рэвалюцыянэркі, якае жыцьцё сваё ахвяравала сваёму простаму народу беларускаму.

За некалькі дзён да майго ад'езду пісьменьнік быў вельмі хворы. І граба было бачыць, як жонка яго, гэты анёл-храніцель нашага пісьменьніка, не адыходзіла ад яго, па тры разы ў дзень рабіла яна яму ванны, цягаючы з надворку вялікія чугуны з гарачай вадой. Не маленькая, худзенькая хвігурка то зьяўлялася ў хаце, то зноў счавала на дварэ... Гэтак цягнулася многа дзён. Траба заслужыць такую любоў, каб на працягу многіх гадоў гэтак любілі і даглядалі чалавека. І ўся сям'я жыла і дыхала пісьменьнікам і дзеля пісьменьніка.

Ужо фурманка чакала мяне каля ганку, а добры гаспадар усё яшчэ ня пускаў мяне ехаць. Ён ужо аправіўся і вельмі прасіў мяне яшчэ пагасьціваць у іх. Але праца чакала мяне ў Менску, і хоць з вялікім жалом, але я мусіла пакінуць прыветную сямейку. І ніколі ня думала я тагды, што бачу Ядвігіня Ш. у апошні раз. Памёр... але памяць аб ім не памр, ў сэрцы беларускага народу.

ПАМ'ЯЦІ А. БУРБІСА.

† 20/III—1922 г.

...І няма на сьвеце так вялікай моры,
І няма на сьвеце так каваных дзверрау,
Каб хопь на часіну ў будні ці у нядзелі
Веларусь са мною разлучыць пасьмелі.

Гэткімі цвёрдымі, як сталь, а гарачымі, як веснавое сонца славамі
меншага беларускага поэта Я. Купалы пачну я свае ўспаміны аб А. Бурбісе,
магілка якога яшчэ стаіць перад нашымі вачамі і выклікае цяжкія думкі
аб яго недакончанай працы, аб яго раней часу загубленым жыцьці.

І сапраўды, няма такой меры, якую можна было-б прылажыць да яго
бязьмерна гарачага пачуцьця для справы народнай. Ні каванья дзверы,
ні граты вастрожныя не адарвалі яго ад працы для роднай, загубленай во-
рагамі, старонкі. Ні ў будні ні ў нядзелі ня ведаў ён спакою, дбаючы гол-
кі аб адным, як ратаваць сваю банькаўшыню ад заняпаду, ад цемры і
зьдзелу.

І ня можа быць такой меры, якая-б наказала, як моцна кахаў ён па-
род свой. Здаецца, ніколі ў яго ня было іншай мэты, іншага пераконанья,
як толькі жаданьне адкрыць вочы свайму люду на яго праўдзівое становішча,
надняць яго—цёмнага забітага, абдуранага—да вышпні поўнай вольнасьці,
і разуменьня агульна-чалавечых інтарэсаў. Вывесьці народ свой па шлях
сьветлага і шчаслівага існаваньня—гэта галоўная мэта яго кароткага
поўнага працы, жыцьця.

І ўсё-такі А. Бурбіс ніколі ня быў тым нацыяналістам-шавіністам, які
зплюшчыўшы вочы на ўсе агульна-чалавечыя і сацыяльныя пытаньні, жыў
толькі аднымі нацыяналістычнымі думкамі. Ён ніколі ня быў падобен
напрыклад, на тых польскіх сацыялістаў, якія для мэтаў нацыянальных
кінулі пад ногі ўсе сацыяльныя пытаньні, усё добра - суседзкія адно інш.
Гэткія сацыялісты-шавіністы пэўна-ж вядуць да згубы свой нарыц. Не
такім быў наш выдатны палітычны дзеяч. Ён любіў свой народ, але любіў
яго разумнай, сьветлай любоўю, якая не перапакджала яму любіць чала-
вечтва.

Гэты маленькі ўзростам чалавек з вялікай жывой душой рухліва ўзі-
раўся сьветлым, поўным жыцьця і розуму вачамі ў кожнага, хто называў
сябе беларусам. Цвёрдым, громкім голасам, пазвычайна моцным для яго
маленькай хвігуркі, ён проста ставіў пытаньне:

Ты хто? Мо' ты за грошы любіш свой народ? Можэ толькі з ка-
рыслымі мэтамі падыходзіш да справы агульнай?—

І гора таму, каго яму ўдавалася злавіць на месцы прастунку. Ня-
пачадна вляліміў ён яго самымі ганебнымі, самымі цяжкімі словамі:

Гэта зюдзей!—грымоў ён. — Гэта той, хто, як Каін, забівае па-
сьмерць свайго брата-беларуса, аддаючы яго на загубу то маскалю, то па-
ляку, то папу, то чыноўніку...

Сацыяльныя мэты ніколі ня ставіліся ім на апошні плян, як рабілася і робіцца заўсёды шавіністамі. Але ніколі ён так-сама не забываўся таго, што нацыянальны ўціск ёсць загуба душы народнай, што вызваленне нацыі з уціску ня менш патрабуе энэргіі і працы, як і дасягненне сацыяльнай роўнасці. Ня толькі зямля патрэбна народу, але патрэбна яму і поўная овабода, як нацыяльная, так і палітычная. Свабодная душа А. Бурбіса не магла выносіць ніякага ўціску. Гэтым і тлумачыцца тое, што ён часта быў за-партыйным.

Першае знаёмства.

Першы раз спаткалася я з А. Бурбісам у Маскве, у 1917 г. Туды прыехалі мы з З. Жылуновічам з Петраграду, на зьезд Бел. Сап. Грамады. Старыя сябры Б. С. Г., Бурбіс і Дыла, былі чамусь нездаволены рэвалюцыямі першага пасьля рэвалюцыі зьезду Б. С. Г., які адбываўся вясною 1917 г. ў Петраградзе. І хаця ўжо быў выбраны Ц. К. партыі, мы ўсёткі не адмовіліся паехаць на той зьезд, які хацелі склікаць старыя заснавацелі Б. С. Г. Мы пастанавілі не прычыць новым выбарам Ц. К., каб толькі пагадзіць і старых і маладых працаўнікоў. Чакалі мы ад А. Бурбіса вялікай буры. Усю дарогу мне толькі і казалі: «Вось будзе Бурбіс лаяцца! Ну, і дасьць Бурбіс дыхту!»

Да гэтага часу я ня ведала Бурбіса, толькі чула аб ім, як аб шчырым і вельмі гарачым чалавеку, які аддае і аддаваў усё сваё жыццё для працы, як беларускі сацыяліст.

У Маскву тады прыехалі з Менску Прушынскі (Алесь Гарун) і Смоліч. Але наогул людзей сабралася мала, і зьезд не адбыўся. Мы ўсе ватрымаліся на кватэры ў Бурбіса. Позна вечарам зьявіўся і Бурбіс,—ён некуды выяжджаў і яго ня было ў Маскве. Шпаркімі крокамі ўбег ён у пакой.

Маленькі, жыны, з блядым тварам, маленькімі і далікатнымі, як у кабет, рукамі і рыжаватымі валасамі на аблысеўшай галаве,—ён на першы погляд рабіў ня надта прыемнае ўражаньне. Але трэба было яму толькі загаварыць, як адразу рабілася на душы радасна і весела. Перад вамі стаў чалавек з гарачай, жывой душой, з дзіўным, натхнёным каханьнем да ўсяго жыцця.

Яго глыбокая любоў в тым абяздоленым, хто сваім мазалём корміць сьвет, адразу адкрывалася перад вамі і лілася ракой прамой, поўных мопы і хараства. Часта перасыпаў ён сваю прамову сьмешнымі жартамі, цікавамі народнымі прыказкамі, што яшчэ больш давала сьвежасьці яго думкам.

— Дык вось ён, той Бурбіс, аб якім я гэтае многа чула —думала я, пільна ўслухіваючыся ў яго агнявыя словы.—Ён сапраўды шчыра хоча добра народу, не здарма-ж ён сябра першай беларускай рэвалюцыянеркі, Цёткі-Цашкевіч, арганізатаркі Б. С. Г.

Выказаўшы ўсе свае думкі, палааўшы тых, хто здаваўся яму некарысным для працы, адзначыўшы ўсе нашыя абмылкі, ён нарэшце ўгаманіўся і стаў слухаць нас.

Па канец вечара мы ўжо добра зразумелі адзін другога, і доўга яшчэ ў поўную ноч гаварылі і дзвяліліся сваімі думкамі.

На Усебеларускім Бежанскім Зьездзе.

Другі раз спяткаліся мы з Бурбісам на Усебеларускім Бежанскім Зьездзе, у Маскве. Зьезд гэты быў сабраны пад кіраўніцтвам вядомага беларускага дзеяча, Язэпа Васілевіча, пры блізкім удзеле А. Цвікевіча, Ф. Турука і іншых беларусоў, якія жылі пад той час у Маскве, і жадалі дапамагчы сваім няпчасным уцекачом, раскіданым па ўсёй Расеі.

Добрая мэта вьезду надта зацямялася непаразуменьнямі паміж беларускімі палітычнымі партыямі, якія зьявіліся на зьезд.

Бел. Сац. Грамада адразу папалася пад град абразьлівай падазранасьці. Пасьля маіх прамоў на зьездзе некаторыя маскоўскія беларусы пыталіся ў мяне пашпарт, каб пераканацца, ці я сапраўды праваслаўная, а не каталічка, падасланая эмітамі, як яны казалі.

Для іх вуха здавалася двікім, што Беларусь—гэта не Расія, што беларусы, як нацыя, маюць права на вольнае незалежнае існаваньне.

— Гэта правакацыя! Гэта правакацыя!—няслось з усіх куткоў.—На што нам здалася беларуская мова? Гэтая грамада пасланая палякамі!—

Бедныя людзі! Як горка было ім пасьля, калі яны ўбачылі сваю абмылку! Як сорамна ім было пасьля глядзець нам усім у вочы!

Алесь Прушынскі, які толькі што вярнуўся з ссылкі з Сібіры, цэлымі гадзінамі надрываў свае хворыя грудзі, каб пераканаць зьезд, што мы тут усе аднолькава беларусы, што мы ўсе роўна хочам шчасьця народу, хаця адны з нас каталікі, а другія—праваслаўныя.

Язэп Дыла стараўся ўсіх прымірыць, прывясыці к агульнаму паразуменьню.

А. Бурбіс, як і заўсёды, заставаўся ворным сабе. Ён, як пярун, грымеў на ўсю саяю. Здавалася, яго маленькая хвігурка некудысь сьцэзла, а толькі адзін голас, поўны гневу і моцы грыміць і пужае тых русыфікатараў, якія сумысьле вьявіліся сарваць зьезд, каб ня даць магчымасьці беларусам арганізавацца.

Бурбіс зьбірае нас на фракцыйны сход, ён дапамагае мне апрацаваць нашы партыйныя рэзалюцыі. У часы перарыву ён, як бура, носіцца паміж дэпутатамі зьезду і ўсюды чуецца яго голас:

— Гэта, гэта русыфікатары, чорная сотня, яны зноў хочуць Міколу II на трон пасадыць. Яны дапамагалі рускім царом душыць беларусоў, дык што ім трэба на гэтым беларускім зьездзе?

Толькі вялікая тактоўнасьць старшыні вьезду Язэпа Васілевіча, які гора-ча стараўся прымірыць усе напярэмкі, зрабіла тое, што з'езд не разваліўся, а дакончыў сваю цяжкую працу.

На вечарынцы.

Было гэта летам у 1918 г. ў часы нямецкай акупацыі. Шмат людзей сабралася на маленькай кватэры Язэпа М. Былі тут і беларускія артысты, і пісьменьнікі, і палітычныя дзеячы.

Многа гарачых прамоў гаварылася там, дэкламаваў адрыўкі з Бутры ма Няміры сам аўтар, Аляхновіч, сыпявалі беларускія рэвалюцыйныя песні.

Пад канец вечару загаварыў і А. Бурбіс. Гэта яго прамова назаўсёды засталася ў маёй памяці. Гаварыў ён прыблізна гэтак:

— Некалісь мы з цёткай Пашкевічанкай хадзілі па Менскіх хвабрыках і заводах і звалі ўсіх работнікаў да забастовак. Цётка памёрла. Засталіся другія. Мы сядзелі за гэта ў Менскім вострозе. А выйшаўшы, ня кінулі, не апусьцілі ў грязь наш рэвалюцыйны чырвоны штандар.

Не, мы зноў паднялі яго высока і навясьлі к народу, клічучы яго на змаганьне за волю, за зямлю, за роўнасьць людзкую.

Мы аслабелі ў гэтыя часы, сілы часта нас пакідаюць, змаганьне, голад і турмы змучылі нас, высушылі нашы грудзі. Некаторыя мае сябры ўжо пакінулі гэты сьвет. Але-ж мы стварылі вас, новых маладых працаўнікоў. Вы выйшлі нам дапамагчы, нас замяніць.

Памятайце-ж, ня кідайце і вы рэвалюцыйнага сыцягу, пакуль ня скажа наш народ і другія прыгнеченыя народы: Мы вольныя і роўныя! Гдзе той хто прыгнятаў нас! Ня кідайце рэвалюцыі, пакуль ня скінеце сусьветны капіталізм. Пакуль ня зробіце так, каб больш ня ліся сьлёвы гаротнікаў сялян.

Аб суседзях нашых скажу вам.—Маскалі і палякі нас хочуць зьесьці. Няма ў нас паміж імі прыцеляю, не запамінайце аб гэтым ніколі.

Польскія паны і ксяндзы стараліся загубіць наш народ,—прыпчэпляючы нам каталіцызм, цягнулі яны нас да палякаў. А маскоўскія чыноўнікі, стаўленьнікі рускіх цароў, стараліся пераканаць наш народ, што ён не беларускі, а рускі.

Няхай-жа загінуць тыя, хто хацеў загубіць нашу нацыянальную душу!—дакончыў ён гэтак сваю незабытную прамову.

Спатканьне ў 1920 годзе.

Гэта было ў Маскве, куды я прыехала з Менску, уцякаючы ад польскіх жандараў. Шмат пытанняў тутакж ў Маскве трэба было мне развязаць. А. Бурбіс быў у гэтыя часы за-партыйным, але праца яго, як сацыяліста і адраджэнца, ня спынялася.

У шмат якіх справах дапамагаў ён мне. Кожны дзень пытаўся, як і што робіцца, які скутак дае маё тутакж жыццё і мая палітычная праца. Іншы раз нападала на яго цяжкая задума, ці выйдзе што-колечы з усёй нашай працы, ці падымецца народ з цяжкай нядолі сваёй. Тагды ўжо я старалася падняць у ім веру ў дзела народнае.

Часамі слабеў яго дух і цяжкія думкі квалі глыбокія маршчыны на яго нахмуранам чале, але ўсёж-такі ён ня спыняў сваёй працы, не складаў рук.

Яму было даручана напісаць даклад аб Беларусі. Доклад павінен быў ахапіць усё беларускае жыццё: як эканамічнае, так і другія галіны гэтага жыцця.

Тры чалавекі працавалі тагды над гэтай сиравай дзень і ноч. На майх вачох праходзіла гэта праца.

Алесь Бурбіс усю гэтую працу злучаў, арганізаваў, даваў кірунак. Як асілкі працавалі тры чалавекі, не шкадуючы ні сіл, ні здароўя, не адтрымліваючы за гэта амаль-што нічога. Гэткая работа недарма праходзіць для людзей: яна часта вядзе іх да магілы.

У апошні раз.

За тры-чатыры тыдні да сьмерці Алеся Бурбіса я прыйшла даведацца яго. Доўгі час мяне ня было ў Менску, але ад другіх я даведалася, што цяжкая праца ў камісарыяце загранічных спраў адняла ад яго апошнія сілы, і дактары кажучь, што яму жыць ня больш трох-чатырох тыдняў.

Калі я ўвайшла ў вялікі пакой гасьцінныцы, дзе ён дажываў сваё жыццё, дык сэрца маё ўпала, а сьлёзы самі паліліся з вачэй.

Я ўбачыла сама тое, чаму не хацелася верыць. Я зразумела, што сьмерць навесіла над яго яшчэ такім маладым жыццём.

Супакоіўшыся крыху я падыйшла да яго бліжэй і прывіталася. Ён быў белы, як папера, і цяжка дыхаў. Казалі, што ў яго ўжо няма лёгкіх.

Толькі жывыя вочы, як і раней, зьзялі розумам і ажыўлялі ўжо амаль што мёртвы твар.

Ён стаў гаварыць аб сваёй хваробе, каліўся на пралежні, якія мучаць яго цяпер.

— Ах, каб сонейка хутчэй грэла, мо' я яшчэ-б паправіўся,—казаў ён, ня ведаючы горкай праўды, якую ўжо ўсе ведалі.

— Хачу я паехаць у Закапанае, там-бы я паправіўся. Там Прушынскі лячыўся.

— Там ён памёр.—вырвалася ў мяне неасьцярожнае слова. Вам туды ня трэба ехаць. Далёка, ды й беларусы ня выносяць гэтых Закапанах. Вы і тутавы на сонцы паправіцеся.

— А куды-ж я паеду,—сказаў ён горка.—У Крым—памрэш ад тыфусу па дарозе, а калі даедзеш,—там з голаду памрэш. У Швайцарыю мяне ня пусьцяць.

— Вы тутавы паправіцеся. Толькі вот сонейка выблісьне. Вяска, сасновы лес, свежае малако...

Я так і горача і доўга гаварыла яму аб вясне і сонейку, што ён па-весьляе і саўсім паверыў, што яшчэ паздаравее. Ці маніла я яго тагды?—стаўлю я сабе запытаньне. Не, я сама ад глыбіні душы паверыла, што яго яшчэ можна выратаваць. Што трэба толькі перавясці яго з цёмнай гасьцінныцы на летняе сонейка і ён паздаравее. Мне не хацелася верыць у яго сьмерць, як ня хочацца верыць нічому, што цяжка і горка для нас. А сам ён моцна верыў, што будзе яшчэ жыць, што шмат чаго зробіць.

Хто-ж мае права гаварыць хвораму праўду? Вот выпадак, дзе праўда—граз.

Кі вечару падыйшоў В. і мы ўжо ўтрох да поўначы сядзелі і гутарылі

аб тым, як трэба будаваць школу, тэатр, жыццё. Ён мне абяцаў прыняць усе крокі, каб Цяраўскі зноў мог працаваць на карысьць беларускага тэатру.

Некалькі разоў падымаліся мы, каб пакінуць яго, даць яму магчымасьць заснуць. Ён ня пушчаў нас гэтак энэргічна, што мы зноў садзіліся ў крэсла.—Я ня буду вчэраць бяз вас. Мне так яшчэ хочацца, каб вы пасядзелі ў мяне,—казаў ён горача і вачамі прасіў нас застацца.

Позна ноччу па ціхіх вуліцах Менску неслі мы з сабой цяжкія думкі аб нашым дарагім хворым... Праз тры тыдні Аляксандра Бурбіса ня стала..

Але не... Ён жывы і павек будзе жыць у памяці і сэрцы беларускага працоўнага народу і яго правадыроў. Ён помнік сам сабе стварыў сваёй гарачаю любоўю да волі роўнасьці і братэрства. Такія людзі не падлягаюць сьмерці.

30—V—1922 г.

П. Б.